27. §.

*A tót szótagok hosszúságánál megjegyzend*ő, hogy két hosszú szótag egymás mellett el nem türetik. Hol a szó a hosszúságot két egymásmelletti szótagon feltüntetné — ott az egyik szótag (mindig a suffix) a másik kedveért megrövidül, p. o. hádkam, vážkam, íleš, psáni, kráči stb. ezek helyett: hádkám, vážkám, élés, psání, kráčí (e két utóbbi szó közép cseh). Az irodalmi nyelv eltér ez általánas szabálytól: a szótagokon lévő hosszúságot, ha *etymologiai* (ha egybevonás következtében származott) a tő hosszúságának miatta nem hanyagolja el. Ez történik leginkább: a jelenidei részesülőben, p. o. *riadiac*, *viažúc*, *tráviac*, *dláviac* stb.; — a *pravý* szerint menők ejtegetésében, p. o. prepiatý (chal. dram. 56,) siatý (Sl. sp. 74), plur. nom. ptáčie (=mlieko; Chal. dram. I. 94) stb.; — a *hriatě* (Chal. dram. 50, 58), *prútie* (Paul. Bes. I. 48) és az összes ezek mintájára képezett szavakban; végre pedig a *dlaň* és *duša* mintaejtegetések többes genitivusában, p. o. piesní, kázní, básní stb. Ez utóbbi esetben nem szeretik az írók a fennebbi szabály kivételét ismerni és azért úgy járnak el, hogy vagy így írnak: piesni (Sl. sp. 356), vagy az ide tartozó szavak genitivusát a *ryba* szerint képezik (pieseň-rýb). — A szabálynak nincs hatása a külön szavak szótagaira, mondjuk, p. o. do *nás prísť káže*, mely mondatban három hosszú szótag következik egymás után.

(Vége köv.) CZAMBEL SAMU.

A GYMNASIUMI CLASSICUSOK.

IV. Vergilius.

Szövegkiadások. Nálunk csak egy van: Vergilii opera cum interpretatione et notis P. Car. *Ruaei*, Tyrnaviae. 1735 és 1760. Az újabb időben *Hindy Mihály* kiadta az Aeneis hat első könyvét (Pest, 1869). Iskolai czélokra legalkalmasabb Vergiliusnak *Bartl Antal* által eszközölt kivonatos kiadása (P. Vergilii Maronis operum epitome. Edidit Antonius Bartl. Pestini. In aedibus Gustavi Heckenast. 1865). Az Aeneisből kivonatokat találunk a hat első énekből; a bucolicon liberből közölve van az első és negyedik ecloga; aztán vannak újra kivonatok a georgicon négy könyvéből. Mind a kivona-

tokat, mind az eclogákat magyar nyelven írt jegyzetek előzik meg, melyek az illető részlet rövid tartalmát adják. — A német szövegkiadások közül leghasználtabbak a *Ribbeck*-é (Teubner), *Ladewig*-é (Weidmann) és *Paldamus*-é (Tauchnitz, háromféle alakban). Vergiliusnak legkitünőbb kritikai szövegkiadását *Ribbeck*-től bírjuk (Teubner). Jónak látjuk azonban megjegyezni, hogy Ribbecknek nem csak kritikai, hanem iskolai szövegkiadása is értékesíti az újabb korban buzgalommal folytatott orthographiai tanulmányok eredményeit, s épen azért elüt e tekintetben a többi szöveg és jegyzetes kiadások legnagyobb részétől, melyek leginkább praktikus okokból a conservativ álláspontot vannak.

Magyarázatos kiadások. Ha az Aeneis második könyvét akarjuk olvastatni, nem választhatunk jobbat *Ponori Thewrewk Emil* önálló és kitünő jegyzetes kiadásánál (P. Virgilii Maronis Aeneidos liber secundus. Pesten. Heckenast. 1863). A szöveget egy rövid, latin nyelven írt tartalom (argumentum) előzi meg. A jegyzetek kiterjeszkednek grammatikai és tárgyi dolgokra egyaránt, különös súly van fektetve a helyes magyarságra, nevezetesen egyes latin nevek és kifejezések jó fordítására, úgy hogy e tekintetben egyedül áll Szarvas Phaedrusával classica philologiai irodalmunkban. Csak az a kár, hogy az ének egyes részeinek tartalma nincsen adva a jegyzetek közt mint Kappesnél; ilyesmi igen tájékoztató, s elősegíti a szöveg megértését. A szöveg után következik egy «kritikai s tovább magyarázó függelék» több ábrákkal; végül (Ribbeck után s itt-ott a magyarázó által megtoldva) a második énekre vonatkozólag azon szerzők helyeinek fölsorolása, melyekből Vergilius merített s kik belőle merítettek: «P. Vergilii Maronis auctores et imitatores collegit Waldemarus Ribbeck. Notae uncis inclusae a Thewrewkio sunt additae.» Míg Thewrewk munkáját önállóság, tudományos apparatus (különösen a függelékben) és a helyes magyarságra való különös gond tüntetik ki, addig *Szénássy Sándor* kiadását (P. Vergilius Maro Aeneisének első és második könyve. Gymnasiumok számára magyarázta. — Második kiadás. Budapest, 1877 Kókai Lajos.) a német munkákhoz való szorosabb ragaszkodás és hosszasabban bonczoló jegyzetek jellemzik. A szöveget valamint Thewrewk úgy ő is Ribbeck szerint adja, kitől csak annyiban tér el, hogy pont után nagy betűt ír, és némely szavak írási módjára nézve paedagogiai szempontból következetes marad. A Ribbecknél újabb orthographia szerint írt szavak mellé oda teszi a jegyzetben a régi orthographia szerint írtat. A bevezetés (Ladewig alapján) a római népnek a költészethez való viszonyáról, a görög költészetnek s különösen metrikának a rómaiaknál való meg-

honosodásáról, Vergilius életéről, műveiről, érdemeiről, műveinek a középkorban való kedveltségéről s commentátorairól szól. Jegyzeteiben különösen Ladewig és Weidner munkáit követi. Nála sincs a szöveg tartalmilag részletezve. A külföldi és magyar munkák alapján készültek *Veress Ignácz*-nak az Aeneis hat első könyvéhez írt jegyzetei (Budapest, Lampel, 1870 és 1875). Ő az előbbi két magyarázónál nagyobb rövidségre, szabatosságra és mégis eléggé fölvilágosító jegyzetekre törekszik, ha nem is mindig kielégítő sikerességgel. Azzal az előnynyel tagadhatatlanul bír kiadása az előbbi két munka fölött, hogy az egyes énekek tartalma részletezve van a jegyzetekben. Mind a három szerzőt élesen birálja *Brassai Sámuel* következő című munkájában: Paraleipomena kai Diorthoumena, a mit mondtak, s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneise II könyvére. Értekezések a nyelv- és széptudomány köréből. Magy. tud. Acad. — A németben létezik két kitünő iskolai jegyzetes kiadás: a *Ladewig-Schaper*-é (Weidmann) és *Kappes*-é (Teubner). Ladewignek különösen Vergilius nyelvezetének, nevezetesen újításainak és syntaktikai sajátságainak kutatására vonatkozólag vannak nagy érdemei. Szövege inkább Wagner szövegéhez hajlik mint a Ribbeckéhez. Bevezetésében szól a római népnek a költészethez való viszonyáról, a görög költészetnek és metrikának a rómaiaknál való meghonosodásáról, Vergilius életéről és műveiről. Mielőtt a bucolicon liberre áttérne, beszél röviden a Vergiliusi pásztorok jelleméről, a pásztorbotról (pedum, *καλαῦροψ*), pásztori sípról (avena, calamus, fistula, arundo, cicuta, syrinx), arról, hogy miként költötték a pásztorok a szöveget (meditari) és dalt, és mily módon versenyeztek egymással (alterni versus, versus intercalaris). Ezután következik azon szavak jegyzéke, melyek legelőször az eclogákban fordulnak elő és melyeket alkalmasint Vergilius képezett. Minden ecloga elején adva van a jegyzetben annak tartalma. A georgicon elején ismét azon szavak jegyzéke áll, melyek legelőször abban fordulnak elő és melyeket alkalmasint Vergilius képezett. A georgicon mind a négy könyvének tartalma pontosan részletezve van a jegyzetekben, az Aeneisnél csak röviden adva minden egyes ének elején. A függelék kritikai megjegyzéseket és egyes helyek megbeszélését foglalja magában. Végül áll a nyelvi dolgokra vonatkozó jegyzetek lajstroma. Kappes a Teubner-féle iskolai jegyzetes kiadások elveit követi, t. i. nem ád többet, csak a mennyire a tanulónak szüksége van. Bevezetése nincsen (Vergilius életrajzával stbvel), mert azt hiszi, hogy ezt legjobb a tanárnak iskolai gyakorlatokban dolgoztatni föl (nálunk bizonyára nem!). Minden egyes ének tartalmát adja röviden, s azonkívül taglalja is

bővebben a jegyzetekben, hol mindent kitünő rövidséggel magyaráz. Csak azt említi föl, mire a tanulónak valóban szüksége van, nehogy annak tevékenységét a sok jegyzet által nagyon is akadályozza; attól tartózkodik, mit a tanárnak kell óra közben magyarázni, hiszen az oroszlánrész úgyis mindig csak a tanárnak jut. A hasonló helyekre való utalást (a német magyarázók eme túlzott rossz szokását) — kivéve ha régiségtani dolgokról van szó — mellőzi; nemcsak hogy más iskolai szerzőkre nem, de még egy és ugyan azon költemény más énekeire sem utal, — ez véleménye szerint a szóbeli oktatás keretébe tartozik, — csak arra reflectál, mi egy és ugyanazon énekben fordúl elő, mert ez esetben a tanuló emlékezetében egy nem rég olvasott dolog újul meg és elősegíti a classicusnak mélyebb átértését, míg egyéb citatumoknak a tanuló rendesen nem veszi hasznát. Nagyon igaz szavak, mert ha valahol, hát itt van értelme a cum grano salisnak. Az első hat éneket bővebben magyarázta, mert ezeket többnyire először fordítják; a többit rövidebben, mert ezeket rendesen azok olvassák, kik már ismerik Vergiliust. Igen kitünő, de nem iskolai czélokra szánt kiadás a *Wagner*-é, kinek Vergilius szövegére és nyelvezetére nézve nagy érdemei vannak. Terjedelmes bevezetésen kívül több függelék van könyvéhez csatolva, melyek összehasonlításokat Homerussal, kritikai és realiákra vonatkozó megjegyzéseket tartalmaznak. Ugyanezen tudóstól van Vergiliusnak egy jegyzetes iskolai kiadása is (Virgil's Gedichte. Lateinischer Text mit deutschen Erläuterungen. 8. Hannover und Leipzig, Hahn). Még csak *Weidner* munkáját (Commentar zu Vergils Aeneis. Buch I und II. 8. 1869, Teubner) akarjuk megemlíteni. A bevezetés szól a görög költészet befolyásáról a rómaira, Vergiliusnak Homerushoz való viszonyáról, méltatásáról és birálatáról, összehasonlítva Homerussal. A commentár igen kimerítő. Az egészet befejezi több excursio, szólva Karthago alapításáról, az Aeneisben lévő hasonlatokról és a heroikus hexameter caesurájáról.

Segédmunkák. Szótárak. Nálunk *Hindy* szerkesztett egyet Vergiliushoz (Kézi szótár P. Vergilius Maro műveihez. Pest. 1863. Lampel). *Koch* az ő szótárában különös tekintettel volt a költői nyelvezetre és a nehezebb helyekre, melyeket könyvében megmagyaráz. A tudomány újabb állásának megfelelőleg Wagner és Ribbeck szövegeit vette föl alapul, s különös tekintettel volt azokra a helyekre, hol föltünőbben eltérnek a többi kiadásoktól, úgy hogy a szótárát azok is jól használhatják, kiknek más szöveg van kezükben.

Egyéb munkák. Az ide vágó irodalmi művek nagy számából csak a következőket emelítjük meg. Nyelvileg van Vergilius földolgozva a

következőkben : *Franc. Maixner.* De infinitivi usu Vergiliano. Zagrabiae. 89 lap. 4. Diss. 1877. *Steltzer.* Ueber den Gebrauch des Inf. bei Vergil. Nordhausen. 33 l. Progr. 1875. *Richard Braunmüller.* Ueber Tropen und Figuren in Vergils Aeneis. Berlin. 32 l. Progr. 1877. *Paul H. L. Krüger.* Vergilii Aeneis quibus in rebus iudicanda sit secuta esse exempla veterum poetarum Latinorum Ennii Lucretii aliorum. Jenae. 54 lap. Diss. 1874. *Paul Richter.* De Vergilio imitatore poetarum Graecorum. Halis. 1870. 8. Diss. *Armin Knoche.* Vergilius quae Graeca exempla secutus sit in Georgicis. Lipsiae. 58 lap. 8. Diss. 1877. Tárgyilag foglalkodnak Vergiliussal ezek : *Frdr. Boekemüller.* Vergils Georgica nach Plan und Motiven elklärt. Stade, Stendel. 84 lap. 1874. *Rich. Wiechmann.* De Aeneidos libri II compositione. Potsdam. Progr. 1876. *Plener.* Vergils Darstellung der Unterwelt und der Bewohner derselben. Cilli. 1874. Progr. *A. Bougot.* De morum indole in Virgilii Aeneide. An Virgilius in Aeneide mores heroicos feliciter expresserit? Paris, Lahure. 157 lap. 1876. *K. Aldenhoven.* Ueber den Virgilischen Fatalismus. Prog. Ratzeburg. 1850. *Dr. Hauler.* De fato quale apud Homerum et Vergilium perhibetur. A budai kath. gymn. progr. 1858. *Saint-Beuve.* Étude sur Virgile, suivie d'une étude sur Quintus de Smyrne. Paris. Michel Lévy frères ; Lib. nouvelle. 448 lap. 1870. *Tamisier.* Étude sur Virgile. Discour de réception prononcé à l'académie de Marseille. Imp. Barbier. Feissat. 26 l. 1878. *Domenico Comparetti* Virgil im Mittelalter. Aus den Italienischen übersetzt von *Hans Dütschke* 318 lap. 1875. Az olasz munka megjelent Livornoban, 1872-ben. Két részből áll. Az egyik szól Vergiliusról az irodalomban egész Dante-ig, a másik Vergiliusról a népmondában. *Rothert.* Virgil und Horaz als Patrioten. Progr. Aurich. 1861. 52 lap. *August Arndt.* Homer und Virgil. Eine Parallele. Schönwissenschaftliche Studie. Leipzig, 1875, A. Mentzl. A bevezetésben azt mondja, hogy az epos az emberi ész legtökéletesebb szüleménye, és mivel Homerus és Vergilius a legkitünőbb epikusok, következésképp annak a kérdésnek az eldöntése is igen fontos, melyik nagyobb a kettő közül. Mielőtt a kérdés részletes tárgyalására áttérne, előre is kimondja, hogy Homerust illeti az elsőség, még pedig azért, mert nyelve nagyobbszerű. Szerinte ugyanis minden költeménynél fődolog a nyelv. Minden egyéb: a mese, a jellemek, a tervezet, az episodok stb. tekintetében kitünőbb Vergilius(?!). Igen részrehajló munka, csupa Vergilius iránt való előszeretettel van írva, nem általános költői, aesthetikai, hanem kereszténi szempontból ítél el annyit Homerusnál, és sokszor ellentmond magának. Munkáját azzal fejezi be, hogy Homerus terjedelmesebb és magasztosabb,

Vergilius szabályosabb és tökéletesebb; Homerusnak nagyobb föltaláló, Vergiliusnek nagyobb itélő tehetsége van. Elfogadja az ó-kornak ezen versét: «Cedite Romani scriptores, cedite Graii, Nescio quid maius nascitur Iliade». Minden előítélete daczára is — persze inkább csak negativ szempontból — tanulságos munka. Mindenkinek figyelmét fölhívjuk Boissier e kitünő munkájára: Un poète théologitien. La religion romaine dans Virgile. Par *Gaston Boissier*. Revue des deux Mondes I. Mars. 1873. 1-re livraison. Ismertette Névy László a tanáregylet közlönyének 187$^{3}_{4}$-ki évfolyamában a 202 és 277. lapon. Magyarra fordította *Végh Arthur* (Budapest, 1876. Franklin-társulat. Olcsó könyvtár, 22. sz. Ára 30. kr.) Kétféle szempontból tárgyalja Vergiliust: 1. tekintve vallásos jellemét, 2. befolyását, melyet kortársainak hitelveire gyakorolt. Augustus a rómaiakat az ősi szokásokhoz és hitelvekhez akarta visszaterelni, mert meg volt győződve, hogy csakis így fogja megmenteni a birodalmat a végromlástól. Érezte ennek szükségét minden tehetségesebb férfiu, tehát a költők is, azért mindnyájan ebben az irányban nyilatkoztak. De Augustussal együtt az a vád terheli őket, hogy csak elveik voltak helyesek. Egyedül Vergilius működött valódi meggyőződéssel ebben az irányban. Ő hazafias költő. Bucolicái és georgicái a régi jó szokásokat és erkölcsöket dicsőítik. Az Aeneis határozottan vallásos irányu, a mellett, hogy a rómaiak őseit (Aeneast) magasztalja, különösen a trójai (görög) istenek meghonosításáról szól. Aeneas az istenek választottja, kinek föladata a trójai isteneket Latiumba vinni, hogy ott aztán népével együtt a bennlakók közé olvadjon. Mit értett azonban Vergilius religió alatt? Religiója többféle elemekből van összetéve, de igen szelid színezetű, úgy hogy épen ezért tisztelték a középkori keresztények. Különösen a negyedik ecloga alapján — hol a jövendő aranykorszakról van szó — Mózes, Ezsaiás és Dávid mellett Vergiliust is prófétának tartották. E fölfogás hibás ugyan, de van mégis egy szempont, melyből tekintve a negyedik eclogát csakugyan kapcsolatba lehet hozni a kereszténység történetével. «Oly lelki állapotot tár föl, mely gyors elterjedésére okvetlenül befolyással volt. Általánosan elterjedt vélemény volt akkor tájban, hogy a kimerült világ nagy válság felé közelít s egy forradalom készül, mely ifjuságát lesz hivatva visszaszerezni. Nem tudni hol szülemlett ez eszme; de csakhamar elterjedt mindenfelé. Az ó-kor bölcsei a mindenség életfolyamát bizonyos számu korszakokra osztották s azon hiedelemben voltak, hogy ezen korszakok lefolyása után az egész cyclus újra kezdődik; e pillanatban pedig a papok, prophéták más kérdésekben különbféle nézeteket vallottak, de abban mindnyájan egyetértettek, hogy elérkezett azon időpont, midőn az

újjászületésnek meg kell történni». «Virgil azok közé tartozik, kik egyengették a kereszténység számára az utat». «Virgil a pogányság legkeresztényiebb szelleme». Ezen szavak után áttér az Aeneis hatodik énekére, hol az alvilágról van szó. Mielőtt áttérne annak a kérdésnek tárgyalására, hogy mit hitt Vergilius az alvilágról, sorra veszi az ó-kornak az alvilágra vonatkozó véleményeit. Eleinte pl. a gallok azt hitték, hogy az emberek csak úgy élnek haláluk után a túlvilágban mint a földön, úgy hogy pénzt is kölcsönöztek azon föltétel alatt, hogy az alvilágban visszakapják, Később azt hitték a régiek, hogy a test elvész ugyan, de a lélek mint árny (manes) megmarad és jóindulatu földön élő rokonai iránt. De az etruskok rosszaknak tartották, s ezt a hitet átvették tőlük a rómaiak is. Aztán átvették a görögöknek alvilági mondáikat, s később a bölcsészek, különösen Plato tanait, ki nem merte ugyan határozottan bizonyítani a túlvilági életet, de erősen hitt benne s abban, hogy a jókat ott megjutalmazzák és a gonoszokat megbüntetik. E hit nagy rettegést szült, s így keletkezett a lelkek megnyugtatására Epicurus megsemmisülési tana, melyet Lucretius «De rerum natura» czimű költeményében annyira dicsőitett. De már Cicero védi Plato tanát a Tusculanae disputationes-ben, s a rómaiak visszatérnek a régi hithez. — Vergilius alvilági leirása gyönyörű, de nem egységes, mert különböző koru és eredetű elemekből áll, t. i. népies hagyományokból és bölcsészeti rendszerekből. Ez utóbbiból származik a világszellemnek tana, melyet Anchises fiának Aeneásnak az alvilágban előad. Vergiliusnál tehát két pokol van, az egyik Görögország és Róma legendáiból, a másik a görög philosophiai rendszerekből. E kétféle elem egyesítése teszi a hatodik ének eredetiségét s hatását. Vergilius a túlvilági életet tartja boldognak, a görögök a földit, tehát Vergilius tana egyezik a kereszténység tanával.

Fordítások. Régibb nevezetesebb irodalmi férfiainkon, Barótin, Rajnison és Kazinczyn kívül a következők fordították Vergiliust az újabb időben: *Gyurits Antal.* Virgil Aeneise. Pest, 1851; és Pásztori dalai. Pest, 1857. Meglehetősen fordít, de vannak egyes különösségei, mint pl. hogy a latin vocativust, pl. Meliboee, a magyarban is megtartja. Kitűnő magyarsággal fordította *Bodon Ábrahám* a Georgicon-t (Vergilius költeménye a gazdászatról. Sáros-Patak, 1867). Az Aeneis legjelesebb fordítását *Remete József*-től bírjuk (Győr, 1863. Hennicke Rudolf). *Jámbor Pál*-tól is jelentek meg az Aeneisből egyes részletek 1873-ban és 1877-ben. A legújabb időben *Dr. Márki József* és *Dr. Barna Ignácz* fordították le az Aeneis-t, de egyiknek munkája sem jelent meg még egészen; az előbbitől csak a két első ének (Budapest, 1873), az utóbbitól a négy első (Dido királyné. Publius Virgilius Maro

Aeneisének négy első könyve. Fordította s az eredeti szöveg kiséretében ó-kori térképpel és jegyzetekkel ellátta Dr. Barna Ignácz. Budapest, 1877, Tettey Nándor és társa). Mind a kettő derék fordító, de alig vetekedhetik Remete Józseffel. Még csak *Horváth András* kéziratban levő munkáját akarjuk megemlíteni, ki az Aeneis hatodik énekét négysoru cadenciás versekben fordította. — A németeknél *Zille* az Aeneist Nibelungen-strophákban fordította. *Blumauer* travestiáját mindenki ismeri. Dr. Pecz Vilmos.

VÁROS ÉS FALU.

(Horatius, Sat. II. 6).

Ez vala fővágyam: nem igen nagy földü telek, hol
Kert legyen és házam közelében örökvizű forrás,
S még ezeken kivül egy kicsiny erdő. Többet adott lám
S jobbat is a kegyes Ég; nem kérek többet ezen túl
Mercurius, csak, hogy maradandó légyen e birtok.
Hogyha sem ál útakon javaim soha nem gyarapítám,
Sem kicsapongással gonoszúl ezután sem apasztom,
S balgatagúl nem kérek ilyest: «oh vajha sajátom
Voln' az a szeglet, a mely földemnek rontja szabását;
Bárcsak ezüsttel tölt fazekat lelhetni szerencsés
Lennék, mint az a napszámos, ki urának a telkét
Vette meg a kincsen, mit lelt: imígyen szereté őt
Hercules»; — én a jelent élvezve csak egy, a mit esdek:
Tedd juhait s egyebét hájassá gazda-uramnak
Elméjén kivül és oltalmadat add ezután is.
Most, hogy a városból a hegyek magasára vonultam,
Mit hirdetne előbb satirám s hétköznapi múzsám?
Nem gyötör itt a gonosz becsvágy sem az ólomos Auster,
És a nyomasztó ősz a rideg Libitina javára.
Atyja a reggelnek, vagy Janus, — a mint te kívánod, —
A kivel éltének s munkáinak izzadozását
Kezdi az emberiség (ez az Ég akaratja) nevedben
Kezdődjék versem: te ragadsz Rómába kezesnek:
Rajta, hogy egy másik hamarabb ne fejezze be dolgod!
Bár dühös éjszaki szél sivit és a rövid napon a tél
Hó-fuvatagja suhog — se baj! el kell menni bizonynyal,